

BEDŘICH SMETANA

ČERTOVA STĚNA

Bedřich Smetana:
ČERTOVA STĚNA

Opera o třech jednáních
Libreto: Eliška Krásnohorská

Dirigent	Václav Návrat
Režisérka	Jana Andělová-Pletichová j. h.
Choreograf	Ivan Hurych
Výtvarník scény	Alexandr Babraj
Výtvarnice kostýmů	Eliška Zapletalová
Sbormistr	Josef Kostřiba
Hudební příprava	Jana Hájková, Jana Hrušková, Lenka Živocká
Inspicent	Libor Kuča
Text sleduje	Hana Navrátilová

Vedoucí umělecko-technického provozu Stanislav Muntág. Vedoucí dekoračních dílen Marcela Kožušníková, vedoucí krejčovny Alena Kantorová. Jevištní mistři Jan Benek a Antonín Krajíček, mistr osvětlení Zdeněk Osif, mistr elektroakustiky Bořivoj Wojnar. Mistr vlásenkárny Renáta Helmešová, mistr garderoby Růžena Mauzerová. Rekvizity Zdena Hončová.

Vok, pán z Růže

Vojtěch Kupka
Jaroslav Kosec

Záviš

Gabriela Lojková
Šárka Maršálová

Jarek

Jiří Halama
Marcel Kučera

Hedvika

Eva Dřízgová
Zdena Matoušková

Michálek

Václav Morys j. h.
Miroslav Urbánek

Katuška

Alina Farná
Eva Charvátová-Kupková j. h.

Beneš, poustevník

Dalibor Hrda
Aleš Hendrych j. h.

Rarach

Jiří Čep
Václav Živný

Premiéra 13. ledna 1996 v 19.00 hodin v Divadle Antonína Dvořáka

Orchestr a sbor NDM

Koncertní mistr Václav Hlosta

Balet NDM

DĚJ OPERY

1. jednání

Rytíř Jarek se vrací z námluv nevěsty pro pana Voka Vítkovice s nepořízenou. Nyní oba s hradním Michálkem litují, že jejich pán byl odbyt bohatou vdovou, ačkoliv by si pro svou šlechtitou povahu zasloužil tu nejlepší choť i dědice.

Vokův spolubojovník Jarek přísahá, že zůstane sám, pokud se pan Vok nezasnoubí. Těto poněkud unáhlené přísaze se Rarach v poustevnickém šatě jen potouchle směje – vždyť Jarek tvrdí, že miluje Katušku, Michálkovu dceru!

Skutečný mnich Beneš je Rarachem obviněn ze zrady pana Voka, protože on to byl – Beneš – kdo překazil sňatek Vokův, aby získal rožmberské dědictví pro církev a pro sebe.

Při pomyšlení na Jarka trápí Katušku zlá předtucha. Rytíř dívku ujišťuje o své věrné lásce, ale nedávnou přísahu zamlčí.

Rarach Jarka usvědčuje ze lži. Rytíř v duchu uznává, že přísahal ukvapeně, Katušku má upřímně rád.

Vok se v doprovodu Závíšově vrací domů, na hrad Rožmberk. Když se doví, že byl jako ženich odmítnut, je rozhodnut žít nadále sám. Rarach mu našeptává, že Michálek má hezkou dceru. Vok se na ni spíše v žertu dotazuje. Rarach Katušku pokouší, aby se zřekla Jarka a hleděla se zalíbit velkému pánu, ale na laskavé Vokovo vyzvání dívka doznává, že její srdce náleží Jarkovi. Vok velkodušně svoluje ke sňatku mladého páru s tím, že jim otec Beneš požehná.

Jarek při pomyšlení na přísahu odmítne zasnuby. Michálek však Vokovi vyzrazuje rytířův slib a žádá ho, aby si vyhledal nevěstu a zachránil Katuščino štěstí. Vok je dojat Jarkovou oddaností.

Rarach využije Vokovy slabé chvíle a jako nepravý Beneš se uchází o úřad opata v novém klášteře. Totéž je tajným cílem mnicha. Vok chce Rarachovo přání splnit v domnění, že mluví se skutečným Benešem.

Posel přináší zprávu, že paní ze Šauenburku svěřila před svou smrtí panu Vokovi do ochrany osiřelou dceru.

Vok vyslechne našeptávání Raracha, kterého má za Beneše a vyšle pro dívku synovce Závíše.

Vok se vyznává, že dívčinu matku v mládí miloval, a přestože dala přednost jinému, uchoval si ji navždy v srdci.

Závíš pana Voka povzbuzuje, ať neztrácí naději, vždyť dcera mu může matku nahradit...

Rarach nepřestává poustevníkovi připomínat, že jeho duše není čistá, když ze zjištění překazil panu Vokovi sňatek.

Beneš jen s úsilím zažehnává hlas špatného svědomí.

2. jednání

Jarek jako štvanec bloudí v lese a vyhledává samotu, aby odolal touze po Katušce a dodržel přísahu. Rarach ho svádí snem o Katušce a pak Jarka přenese zpět na hrad.

Hradní Michálek je zklamán při pomyslení, že nebýt neústupné zamilovanosti dcery, mohl se stát zetěm mocného pána z Růže. Též Michálkovi Rarach usiluje o duši – ctižádostivé touhy hradního jsou jeho dílem.

Katuška prosí Raracha (v převleku za Beneše), aby uspíšil Vokův sňatek a tím i Jarkův návrat.

Záviš s nadšením oznamuje příchod Hedviky a ve Vokově srdci tak probouzí zásvit naděje. Prvé setkání vážné Hedviky s panem Vokem proběhne jako shledání dcery s otcem. Vok je překvapen Hedviččinou podobou s matkou. Uvědomuje si, že dívka probouzí jeho dávné city. Beneš i Rarach v mnišském rouše připomínají znovu Vokovi slíbené opatství. Přemlouvají ho, aby vstoupil sám do kláštera a tímto činem zbavil Jarka přísahy. Pan Vok přistoupí na jejich radu a chce nejprve setrvat v klášteře celou noc na modlitbách než zaslíbí s konečnou platností svůj život církvi. Přátelé Vokovi jeho záměr vyloučují, přidává se i Hedvika, která se již na něho dívá jiným pohledem. Vok sám si přeje, aby Hedvika rozhodla jeho osud, proto přede všemi prohlásí, že upustí od úmyslu stát se řeholníkem jen tehdy, pokud některá dívka přijde za ním z lásky do kláštera a zvolí si ho za muže.

3. jednání

Vok Závishi naznačuje, že by ho rád viděl šťastného s Hedvikou. Závish se brání, ví, že Hedvika miluje Voka.

V doprovodu Katušky a Jarka se Hedvika sice vydá do kláštera za panem Vokem, ale při pohledu na něho ztrácí odvahu projevit své city. Pan Vok považuje její příchod za loučení s otcem, kterého nechce hodná dcera rušit při modlitbách a nedokáže s ní důvěrně promluvit. Závish si povšiml dívčina smutného pohledu, spěchá za Vokem s upozorněním, že ho má Hedvika ráda. Do cesty se Závishi staví Michálek, jejich střetu zabrání otec Beneš. Závish je rozhodnut Hedviku k Vokovi doprovodit znova.

Benešovo svědomí se ozývá. Svěřuje se Michálkovi, kterého považuje za poctivého člověka, že tehdy z vypočítavosti zmařil Vokův sňatek s onou vdovou – chtěl získat rožmberské dědictví pro klášter a úřad opata pro sebe. Michálek dobře ví, že člověka - křehkou nádobu - čert v mnichově převleku často svádí k nepravostem, však sám nemá svědomí právě čisté! Dává tedy otcí Beneši rozhřešení, ať napraví svou vinu tím, že pana Voka ožení. Kající Beneš v domnění, že Michálek má na mysli jako nevěstu pro Voka Hedviku, pošle hradního pro ni, jenže ten je rozhodnut pánu z Růže přivést svou dceru Katušku.

Rarach se ukáže v podobě pastýře ovcí, ale jeho nešeptávání na Beneše po zpovědi už neplatí. Pokušitel slibuje pomstu.

Večer se dívky ze vsi houfně vypravily za panem Vokem do kláštera, aby si jednu z nich vyvolil. Jejich chlapi včas zakročí, velkodušně jim odpustí a každý si tu svou odvádí domů.

Rarach se promění v démonického mstitele. Rozpoutá bouři a přikazuje svým pekelným pomocníkům, aby vystavěli v toku Vltavy kamennou hráz – Čertovu stěnu – která obrátí vodu směrem na klášter. Potopa nechť zničí budovu i Voka!

Hedvika se přes řádění živlů vydá spolu s Jarkem pana Voka varovat – vždyť jej miluje! Beneš zažehná ďáblovu dílo, balvany se hrouť, bouře se uklidní. Nastává nový den. Jarka očekává šťastná Katuška, Vok se zasnuhuje s Hedvikou. Když královští poslové oznámí, že pan Vok byl jmenován zemským hejtmanem, bude ho Hedvika na cestě službě vlasti provázet jako manžela.

-MT-

Slovo dirigenta

Po čtrnácti letech připravujeme znovu premiéru Smetanovy Čertovy stěny.

Je-li pro mne každé setkání se Smetanovou hudbou opravdovým svátkem, pak nad partiturou této opery cítím obdiv, úctu, pohnutí. Nemohu totiž nemyslet na to, za jakých podmínek, v jaké etapě Smetanova života jmenovaná opera vznikala. A zde nechť je mi dovoleno několik myšlenek.

V době kompozice Čertovy stěny byl Bedřich Smetana již osobností známou. S nadšením i uznáním byla přijata většina jeho oper, stejně jako symfonických básní z cyklu Má vlast. Bouřlivý potlesk provází sté představení Prodané nevěsty, s pohnutím naslouchá publikum slavnostní premiéře Libuše. Smetanova hudba se stává majetkem celého národa.

Ale je zde též opak. Od vzniku prvních oper, od prvních let dirigentské činnosti je Smetanovo jméno doslova vláčeno částí hudebního tisku. Jeho citlivá duše je dlouhá léta zraňována pomluvami, nepravdami, závistí. Smetana tu bojuje bitvu s českou provinční malostí, neznalostí a tupostí. Posledních deset let života je zbaven sluchu – nástroje pro hudebníka. Prožívá existenční starosti, bolestně nese chlad a odcizení často u nejbližšího okolí.

Při komponování Čertovy stěny se začala ozývat duševní choroba, znemožňující soustředěnou práci. Je dojemné číst Smetanova slova o tom, jak těžce se mu pracuje. A ten, kdo věnoval české hudbě celý svůj život, posteskuje si, kolik je národu ještě dlužen...

Navzdory všemu je Čertova stěna dílem mistrovským.

Neporušena zůstává logika v kompoziční stavbě, přirozenost harmonických kombinací, zvuková fantazie. Nedotčeno zůstává mistrovství hudebně-dramatické charakteristiky jednotlivých postav opery. Jakkoliv má každá z nich tu „svou“ hudební tvářnost, o dvou se chci zmínit.

V citovém světě Vokově, v jímavé, mužně lyrické i vášnivé hudbě, je niterná Smetanova zpověď – obraz věčné lásky k nezapomenutelné první ženě Kateřině. A pak – Rarach. Nadpřirozená bytost, perzonifikace zla, rozkladu. V jeho hudebním vyjádření překračuje autor meze všeho, co dosud napsal. Zvuk, harmonie, forma jsou plny nových výrazových odstínů, jsou dynamičtější, proměnlivější, ostřejší i naléhavější. Nemohu se tu zbavit jedné myšlenky: kdyby se dožil Smetana alespoň Janáčkova věku, o kolik desetiletí by jeho hudba předběhla vývoj...

Na závěr jedna úvaha: Smetana – my – Evropa.

Díky Smetanově umělecké jasnozřivosti vstoupila jím Evropa do naší hudby. Smetana, ač inspirován Lisztem a Wagnerem, neztratil vlastní hudební řeč, silně tkvíc v české hudebnosti. A tak skrze umění Smetanovo vstoupila v 19. století česká hudba do kontextu evropského.

Proto zjev Bedřicha Smetany zůstane živý – v životě národa.

Václav Návrat

Eliška Krásnohorská

ČERTOVA STĚNA – Smetanova poslední dokončená opera.

Bedřich Smetana snášel od počátku tragédii ohluchnutí (1874) velmi statečně. Na radu lékařů se vzdal rušného života v Praze, dojížděl tam jen na pravidelné konzultace s nimi, ale zdržoval se v Jabkenicích u dcery Žofie, provdané za lesního Schwarze. V ústraní jabkenické myslivny, v blízkosti překrásné obory skladatel našel nový – jak se časem ukázalo – také poslední domov.

S neúnavným zaujetím pokračoval v komponování velkých symfonických obrazů *Mé vlasti*, které zazněly poprvé jako ucelený cyklus v Praze na podzim 1882, aby vřelým přijetím veřejnosti mírnily strasti posledního údobí Mistra života.

Náročná kompoziční činnost namáhala Smetanův již silně zatížený nervový stav, postu-

pující choroba přerušovala ve stále delších přestávkách tvůrčí práci, k níž se upínal. Nesl těžce odcizení choti Bettyny (Barbory), byl nucen řešit i finanční nesnáze. S obdivuhodnou zmužilostí se však vždy vracel ke komponování, které pro něho znamenalo největší radost.

Nedlouho po premiéře *Tajemství* (1878) požádal Bedřich Smetana básnířku a spisovatelku Elišku Krásnohorskou (1847–1926) o nové libreto, výhradně lehčího rázu, na komický námět. Hluchotou deptaný hudebník, izolován od světa živých zvuků, toužil po oproštění od chmurných nálad, jež se ho zmocňovaly již během práce na *Tajemství*. Doufal, že veseloherní ladění příštího operního díla mu zjasní duši. Elišce Krásnohorské naprosto důvěřoval. Cenil si jejich literárních způsobností a čistého jazyka v libretech k *Hubičce* i k *Tajemství*. Básnířka z písemného jednání pochopila, že obdivovaný *Mistr* toužil nyní po něčem zcela odlišném, než dosud poskytoval dosažitelný okruh témat z českého venkova. Ujala se nsnadného úkolu s odhodláním, co nejlépe vyhovět skladatelovu přání a po důkladné přípravě napsala libreto k *Čertově stěně*.

E. Krásnohorská se již déle zajímala o poutavé osudy *Rožmberků* a při konečné volbě námětu volně čerpala z tohoto zdroje. Použila několika dramaticky nosných skutečností, které zasadila do působivého dobového a místního koloritu. Zpracovala tak současně motivy neúspěšných namluv pana *Voka Vítkovice*, jeho konečně šťastných zasnub s *Hedvikou* ze *Šauenburku* a fantazijní prvky pověstí z *Povltaví*. (V řečišti *Vltavy* nedaleko *Vyššího Brodu* od pradávna skutečně existuje zvláštní skalní útvar, zvaný *Čertova kazatelna*, resp. *stěna*. Když jarní přívaly vod ničily úrodnou půdu, místní obyvatelé přisuzovali moc živlů ďáblově síle, která kamením mařila lidskou snahu a ohrožovala obživu). *Balvany*, připomínající ve

Vltavě torzo jakési stavby, sahají až k vyšebrodskému klášteru, který vybudovali Rožmberkové. Vok z Vítkovic, nejvyšší maršálek Království českého za Přemysla Otakara II., zakladatel jedné rožmberské větve a hradu Rožmberku, byl považován ve své době za nejbohatšího muže vedle krále. Vynikl jako udatný válečník a schopný správce statků. Je prokázáno, že se v r. 1260 – patrně již ve zralejším věku – oženil s Hedvikou ze Šauenburku. Dva roky nato zemřel, Hedvika manžela přežila o čtyřiapadesát let.

Pro děj, umístěný ve 13. století na hrad Rožmberk a okolí, zvolila libretistka jako ústřední pár Voka Vítkovice a Hedviku, pak mladodramatickou dvojici Katušku a Jarka, jako další postavy Katuščina otce – hradního Michálka, Vokova synovce Závaše a poustevníka Beneše. Velmi specifickou úlohu básnířka přidělila nadpřirozené postavě Raracha, věčného pokušitele duší z českého pohádkového světa. Měl se v opeře stát hlavním nositelem předpokládaných komických scén ve dvojníckých záměnách s mnichem Benešem.

Práce na libretu pokračovala pomalu. Konečná verze v důsledku Smetanových zásahů při komponování hudby v období 1879–82 prodělala nápadnou proměnu: skladatel se stále více zaměřoval na lyrickou stránku díla a na účinnost dramatického ztvárnění dvojnictví Raracha a Beneše. Chtěl docílit, aby bylo chápáno jako projev jediné bytosti, nikoliv jako hra dvou komických postav, ale mělo vyznívat jako souboj lepšího a horšího „já“. Původní představa libretistky, že zdrojem komiky bude podle vzoru pohádek napálení čerta – Raracha, byla ve Smetanově pojetí prohloubením etické myšlenky oslabena a v určitém stupni posunuta spíše na Vokova oddaného služebníka Michálka s jeho umíněnou vypočítavostí. Smetana ostatně vždy provázel hrdiny svých komických zpěvoher protepleným, chápavým pohle-

dem člověka-umělce, který má porozumění pro slabosti bližních a hudebními prostředky ztvárněné úsměvné situace rozvíjel do radostných obrazů, jimiž rozjasňoval mysl. Při komponování Čertovy stěny však zasahovaly do jeho života v nemalé míře velmi nepříznivé okolnosti – zvýšené tělesné útrapy a narůstající vnitřní osamění. Z tísnivých pocitů a hrozivých předtuch skladatel toužil hudbou uniknout do světa šlechtných citů, přál si, aby boj se zlem vyhrálo srdce. V duchu tohoto životního postoje B. Smetana původní zápletku libreta s veseloherními charaktery postupně prohluboval do příběhu o obrodné síle lásky a solidarnosti, které zvítězily nad horšími stránkami lidské přirozenosti.

Na velkou výrazovou procítěnost svých před-

chozích operních děl navázal Smetana v Čertově stěně vroucí i nostalgickou lyrikou. Soustředil ji především do nádherného monologu Vokova „Jen jediná mne ženy krásná tvář tak dojala...“, kde stoupá zpěvní linie z mírných, zádumčivých tónů až ke vzrušené horoucí výpovědi. Ve Vokovi skladatel vytvořil jednu ze svých nejzdařilejších mužských operních postav, Vokovi propůjčil vřelý, jímavý cit, podnícený touhou po dosažení skutečného štěstí. Sám Smetana se v postavě Voka vcítil do vzpomínek na svou životní lásku – prvou choť Kateřinu, která v mládí podlehla těžké nemoci. Velký zpěv Vokův bývá také uváděn ve spojitosti s překrásným Largo sostenuto 3. věty Kvarteta Z mého života.

Bohatstvím lyrických odstínů je naplněna hudba k postavě rytíře Jarka; v milostném vztahu s Katuškou září jeho projev svěžestí, v mužné oddanosti panu Vokovi přesvědčuje upřímností, při vnitřním zápasu s pokušením nabývá dramatických proměn. Od poetického dívčího obrazu Katušky odlišil Smetana postavu Hedviky silou lyricko-dramatického projevu především ve scéně rozhodnutí bojovat o Voka s rozbouřenými živly.

Jestliže se B. Smetana neubrání, aby do poslední dokončené opery nevnesl osobní tón vlastních trýzní, učinil tak zdrženlivě, s nadhledem zkušeného dramatika často v hudebně novém prostoru. Partituru poznamenal intenzivní motivickou prací. Postavy i situace pojal s využitím příznačných motivů (majestátní, fanfárový motiv Vokův, rytířský motiv Jarkův, Katušku připomínající jemný, taneční motiv, aj.). Na opačný pól vůči lyrické hudbě v Čertově stěně vyzdvihl Smetana melodicky i harmonicky postavu Raracha, představitele světa temnot.

Stručné akordické formy úvodního, tísnivě znějícího motivu je mnohotvárně využito ve všech scénách Rarachových proměn včetně závěrečných

obrazů, v nichž Smetana rozehrál svou tvůrčí fantazii s nezvyklou silou. V dramatické protiváze k lyrickým scénám opery vyznělo hudební ztvárnění Raracha s častým melodicky vyrovnanějším dovětkem dvojnicí s Benešem v působivém kontrastu. Kompoziční způsob, který zvolil k rozpoutání projevů Rarachova démonismu, zřetelně naznačil v bohatých a složitých melodických i harmonických strukturách cestu, kudy se Smetana mýlil ve své tvorbě nadále ubírat. Jako příklad Smetanova nového tvůrčího přínosu můžeme v partituře Čertovy stěny chápat úspornou, zkratkovou formulaci hudebních myšlenek. Na vyvážení vokální a instrumentální složky kladl skladatel velký důraz – tradiční pěvecké formy (árie, dueta, ansámby, sbory) neopustil, začlenil je však účelově do rychle střídaných dějových úseků. V lyrických nebo fantazijních scénách dal působivě zaznít smyčcům, zatím co dramatickým výjevům Raracha s jeho běsy nabídl v orchestru důmyslnou kombinaci barev všech nástrojových skupin. Záliba v temnějším instrumentálních barvách se u Smetany objevovala již od komponování Dvou vdov, ale nejvýraznějším nositelem temných zvukových přísvitů je Rarach jako symbol zlovolných zásahů do lidského života. Mistrně provedená kompoziční výstavba scény dábelských piklů a Rarachova závěrečného monologu poskytuje obdivuhodné svědectví o nových rysech Smetanova pozdního díla. Čertova stěna jako výpověď o niterném zápase nemocného skladatele s krutým životním údělem tak právem nese pečeť vyzrálého umění.

Partituru Čertovy stěny Bedřich Smetana uzavřel v dubnu 1882. Zvláště třetí, nejtěžší jednání vyžadovalo značný duševní výkon přes nápor chorobných krizí. Od prvního uvedení na jeviště skladatel mnoho očekával, ale současně si byl vědom, že obecenstvo těžko přijímá jeho tvůrčí sna-

hy o pokrok v české hudbě. S obavami též sledoval úspěchanost příprav, vždyť studium jeho nové opery kladlo nemalé nároky na pěvce i orchestr.

Premiéra Čertovy stěny 29. října 1882 v Novém českém divadle v Praze proběhla bez výrazného ohlasu. Skladatel cítil, že publikum ani většina přátel nechápali hodnoty díla. Konvenční postupy tehdejší režie byly příliš lhostejné vůči jemnostem dramatické účinnosti poměrně složité výstavby děje. Orchestr odvedl zdárnou práci, avšak pěvecké výkony zdaleka neuspokojily. Čertova stěna, opera, která tak těžce vznikala byla uvedena za Smetanova života pouze pětkrát, poté zůstala po řadu let z různých důvodů opomenuta.

Hudební a myšlenkový význam Čertovy stěny příznivě vyzdvihla ke sklonku století ve známé revui Naše doba Charlotta Masaryková. Postavila se proti všem nespravedlivým výtkám, označovala Bedřicha Smetanu za „velkého myslícího umělce“ a ocenila jeho osobitý, svébytný přístup k české hudbě.

Zásahu o trvalé uvedení Čertovy stěny na jevišti Národního divadla má bezesporu Karel Kovařovic. Chtěl této krásné opeře konečně získat zájem a úctu obecnosti. Ujal se nadšeně nastudování. Když měla Čertova stěna na jaře r. 1904 obnovenou premiéru, bylo zřejmé, že se záměr šťast-

ně zdařil. Jak se ukázalo, teprve budoucnost přinesla Smetanovu opernímu epilogu náležitě docenění. Čertova stěna je již dlouho uznávaným přínosem pro kmenový repertoár kvalitní české operní scény.

Marta Trnková

Kateřina Kolářová, první choť skladatelova

Vážení přátelé,

tento náročný projekt inscenace opery Čertova stěna bychom nemohli zvládnout bez výrazné podpory Komerční banky, a. s. pobočky Ostrava.

Za vstřícnost a pochopení pro nás, pro divadlo, patří Komerční bance, a. s. pobočce Ostrava, velké poděkování.

KOMERČNÍ
BANKA a. s.

Komerční banka – nejlepší finanční partne

**NÁRODNÍ DIVADLO MORAVSKOSLEZSKÉ
OSTRAVA**

**ŘEDITEL: ILJA RACEK
ŠÉF OPERY: LUDĚK GOLAT**

**PROGRAM VYDALO:
NÁRODNÍ DIVADLO MORAVSKOSLEZSKÉ
REDAKCE PROGRAMU: PhDr. MARTA TRNKOVÁ
VÝTVARNÁ ÚPRAVA: MIREK TITTLER
Vytiskly OSTRAVSKÉ TISKÁRNĚ, a. s.,
Novinářská 7, 709 70 Ostrava 1**